

6. Михасюк І. Державне регулювання економіки: [підруч.] / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога; за ред. д-ра. екон. наук, проф., акад. АН вищої школи України І.Р. Михасюка; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка; [вид. 2-ге, виправлене і доповнене.] – К.: Атіка, Ельга Н, 2000. – 592 с.
7. Юхименко П.І. Міжнародний менеджмент / П.І. Юхименко, Л.П. Гацька, М.В. Півторак та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://ebooktime.net/book_136.html.

Рецензент: Корецький М.Х., д.держ.упр., професор.

УДК: 351

Биркович Т. І.,

к.ю.н., докторант,
Чорноморський державний університет
імені Петра Могили

ОСНОВНІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇН ЄС

В статті досліджуютьс ясновні положення реформування і принципи побудови сучасної енергетичної політики ЄС.

В статье исследуются основные положения реформирования и принципы построения современной энергетической политики ЕС.

The article is about general condition of reformation and principle of construction of the modern EU energy policy.

Постановка проблеми. Енергетична проблематика останнім часом привертає все більшу увагу вчених та політичних діячів. «Клубок проблем, сплетений з надзвичайно високих цін на нафту, енергетичного націоналізму та специфіки геополітичного місцезнаходження країн-енерговиробників привертає все більше непрофільних спеціалістів до різнобічного аналізу проблеми» [5].

Питання енергозабезпечення вже займають ключове місце в стратегії Європейського Союзу (ЄС) в сферах економіки, політики та безпеки – як на глобальному, так і на регіональному рівнях. До того ж, потреба Європи в енергоресурсах буде тільки збільшуватися по мірі подолання Єврозоною наслідків світової фінансово-економічної кризи.

Як найкрупніший економічний блок, ЄС споживає близько 16% усіх обсягів усіх світових енергоресурсів. Серед основних видів енергоносіїв традиційно найбільший інтерес для Євросоюзу становлять нафта та газ. Частка ж вугілля, як і частка гідроенергетичних ресурсів в паливно-енергетичному балансі ЄС були та залишаються несуттєвими (табл. 1).

В свою чергу, хоча атомна енергія і відграє важливу роль в економіці низки європейських держав, тим не менш, її частка в енергоспоживанні ЄС в цілому значно нижче частки вуглеводних.

Порівняльна таблиця споживання енергоносіїв, %

Країни	Нафта	Газ	Вугілля	Атомна енергетика	Гідроенергетика, поновлюючі види енергії
Світ	39,3	25	25,3	7,8	2,6
ЄС	40,4	23,5	14,8	15,2	6,1
Україна	18,4	41	24,3	14,3	2,1

Джерело: [3]

До того ж, довгострокові перспективи розвитку атомної енергетики в Європі поки що неясні через збільшення побоювання ризиків екологічної катастрофи. Крім цього, в ЄС укріплюються позиції «зелених» та збільшується підтримка політики пріоритетного використання відновлюваних джерел енергії. Тим не менш, не дивлячись на те, що вуглеводні поки що домінують в енергетичному балансі Європи, запаси нафти та газу в країнах ЄС, які зосереджені в основному на шельфі Північного моря, невеликі на фоні значних європейських потреб. Так, запаси нафти на території краї-членів ЄС складають всього лише 0,2% від світових, а природного газу – 1,4%. На сьогодні на європейському просторі видобувають близько 163 млн. тон нафти (що забезпечує лише біля 18% внутрішніх потреб) та 193 млрд. кубічних метрів газу (покриває приблизно 37% внутрішніх потреб). В той же час, щорічно Євросоюз споживає не менше 900 млн. тон нафти та 500 млрд. кубічних метрів газу. Отже, нетто-імпорт вуглеводню складає більше 300 млрд. кубічних метрів газу та більше 700 млн. тон нафти [4]. Все це свідчить про те, що залежність Євросоюзу від імпорту вуглеводню все ще є достатньо жорсткою, в перспективі буде, скоріше за все, збільшуватися. Це особливо проявиться по мірі подолання наслідків світової фінансово-економічної кризи та виходу європейської економіки на траєкторію стійкого росту. Тим більше, що дана залежність вже кардинально збільшилася на початку 21-го сторіччя в зв'язку з розширенням ЄС за рахунок країн Східної Європи, які в основному не мають в своєму розпорядженні вуглеводні ресурси та мають занадто енергоємну економіку, яка сформувалася ще під час існування Ради економічної взаємодопомоги. Все це поглиблюється і тим, що в країнах Східної Європи набагато слабше розвинуті енергозберігаючі технології. Цей енергетичний дефіцит особливо сильно буде відчуватися в газовому секторі, оскільки використання газу менше забруднює зовнішнє середовище, ніж використання вугілля, але при цьому він менш летючий, ніж нафта. По усім цим причинам, а також в результаті безперервного економічного зростання та повільних темпів розвитку відтворювальних джерел, потреба в газі до 2030 року збільшиться порівняно з сьогоднішнім днем на 43%. В результаті цього: в 2020 році ЄС повинен буде імпортувати 80% природного газу [2].

Отже, енергетичні перспективи ЄС на віддалену перспективу викликають занепокоєння у державних діячів та вимагають підвищення ефективності державної енергетичної політики. Однак було б неправильно вважати, що питання надійного енергозабезпечення європейських

споживачів зводиться лише до вирішення проблеми зменшення імпорتنної залежності та збільшення обсягів видобутку енергоресурсів в межах ЄС. Підвищення надійності енергопостачання потребує розробки та реалізації широкого спектру політичних ініціатив, спрямованих на диверсифікацію джерел поставок енергії та технологій її виробництва, не ігноруючи при цьому геополітичний контекст та пов'язані з ним проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання напрямів реформування енергетичної політики країн-учасниць Європейського Союзу активно досліджуються вітчизняними та зарубіжними науковцями, серед яких можемо відмітити таких: О. Селезньова, В. Мартинюк, В. Зуєв, І. Петренко, Д. Долішній, В. Петренко, Т. Миронова, Н. Гаврилова, Г. Шварьова, Н. Заярна, Н. Громадська, В. Дерєга та інші.

Постановка завдання. Завданням даного дослідження є розгляду основних засад реформування та принципи ведення енергетичної політики ЄС.

Виклад основного матеріалу. Треба зазначити, що питання енергетики були одним із ключових факторів створення Європейського Союзу. Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Люксембург та Нідерланди у 1951 році домовилися про створення Європейського співтовариства з вугілля та сталі, а у 1957 році заснували Європейське співтовариства з атомної енергії і Європейське економічне співтовариство. Незважаючи на значну важливість питань енергетики, на жаль, вони не стали окремою опорою ЄС надалі. Політика в області енергетики вважалася прерогативою національних держав і в ЄС не існувало єдиної енергетичної стратегії. І лише останнім часом таке положення справ стало змінюватися [1].

Енергетична політика Європейського Союзу почала формуватися лише 10-15 років назад, а формальні повноваження в сфері енергетики ЄС отримав з вступом в силу Лісабонського договору. На сьогодні основним компонентом цієї політики є лібералізація ринків електроенергії та газу.

Вперше концепція масштабних реформ ринків електроенергії та газу набула розголосу ще в 1988 році. Обґрунтовуючи необхідність цих реформ, Єврокомісія відмічала: «Більш інтегрований європейський енергетичний ринок буде сприяти зниженню собівартості енергії, що безпосередньо вигідно індивідуальним та промисловим споживачам..., а також здійснить позитивний ефект на структуру енергетичної галузі Співтовариства..., сприяючи покращенню структури витрат та раціоналізації виробництва, передачі та розподілу енергії» [7]. Головною метою перетворень була лібералізація та об'єднання ринків, тобто створення Єдиного лібералізованого ринку електроенергії та газу з високим рівнем (ЄЛРЕГ) конкуренції. Це повинно було потягти за собою вирівнювання та загальне зниження тарифів на енергоносії в різних державах-членах. Створення (а зараз – удосконалення) ЄЛРЕГ було та залишається системоутворюючим елементом енергетичної політики ЄС.

Однак реальні дії почалися лише через десятиріччя з прийняттям першої електричної (1996 р.) та першої газової (1998 р.) директив. Можна

відзначити, що до 2000 року даний напрям енергетичної політики ЄС знаходився на стадії випробування, і лише після того, як нова система регулювання енергетичних ринків показала свою дієздатність, ЄС перейшов до наступних кроків. Так, в 2003 році були прийняті друга електрична (№2003/54) та газова (№2003/55) директиви, які розвивали та деталізували основні положення реформи, а в 2009 році було прийнято Третій пакет заходів по реформі ЄЛРЕГ.

В рамках ЄЛРЕГ конкурентне середовище на ринку повинно базуватися на таких принципах [6]:

- спрощення умов виходу на ринок нових виробників. Це передбачалося досягти за рахунок спрощення адміністративних процедур, спрощення пільгового режиму підключення до мереж нових генеруючих потужностей, розвитку спотових ринків, полегшення діяльності трейдингових компаній тощо;

- руйнування монопольної структури ринків за рахунок розподілу функцій видобутку/генерації, транспортування та розподілу. Розподіл функцій з самого початку був можливий в декількох варіантах: розподіл власності, юридичний розподіл, розподіл менеджменту та бухгалтерського обліку. Юридичний розподіл виробників та операторів транспортних систем було здійснено в 2004 році, а виробників та операторів розподільчих систем в 2007 році. Поступово ЄС підвищує вимоги до якості розподілу функцій. Н думку Комісії, практика останніх років свідчить, що юридичний розподіл не в змозі забезпечити рівні умови для незалежних виробників, стримує розвиток конкуренції на ринках газу та електроенергії і тим самим перешкоджає досягненню головної мети реформи – зниженню цін на енергоносії для кінцевих споживачів. Однак сформульована в Третьому пакеті пропозиція ввести обов'язковий розподіл власності зустріло жорстокий супротив з боку низки країн ЄС (Німеччини, Франції, Австрії, Болгарії, Латвії, Люксембурга, Словаччини та Кіпру). З іншого боку в ЄС сформувалася група прибічників розподілу власності (Англія, Бельгія, Данія, Португалія, Румунія та Швеція). Відповідно кінцевий варіант Третього пакету представляє собою компроміс. В частині розподілу виробництва/видобутку та транспортування держави-члени можуть вибирати повний розподіл власності або один з варіантів юридичного розподілу: незалежний транспортний оператор або незалежний системний оператор;

- поетапне надання пожива час права вільно вибирати постачальників енергоресурсів, включаючи можливості купувати енергоресурси у виробників з іншої держави-члена ЄС;

- введення обов'язкового доступу третіх осіб до мереж, що необхідно для реалізації права споживача на вибір постачальника. Доступ третіх осіб має на увазі зобов'язання оператора мережі транспортувати енергоресурс, який йому не належить, від продавця до покупці, отримуючи за свої ресурси лише плату за транспортування. При цьому транспортні тарифи в більшій чи меншій мірі регулюються державними органами;

– створення незалежних національних регулюючих органів. В рамках Третього пакету значно змінено статус національних регуляторів: розширенні їх повноваження та передбачені додаткові гарантії незалежності як від бізнесу, так і від національного уряду. Створено принципово новий орган регулювання ринку – загальноєвропейське Агентство по співробітництву енергетичних регуляторів. Рада Агентства складається з представників національних регуляторів та Європейської комісії. В своїй поточній діяльності Агентство буде незалежним від національних регуляторів. Його головним завданням є спрощення та стимулювання транскордонної торгівлі енергоносіями, тобто, в ідеалі, створення на базі національних лібералізованих ринків єдиного ринку в масштабах ЄС. Однією з найважливіших функцій Агентства – моніторинг інвестицій, особливо в транскордонні проекти;

– розвиток транскордонної інфраструктури, спрощення порядку транскордонних поставок та зниження їх вартості. Однією з поставлених завдань, які особливо значимі для розвитку єдиного ринку – довести транскордонні потужності електроенергії в кожній країні ЄС до 10% генеруючи потужностей [11], що повинно створити умови для конкуренції генеруючи компаній з різних країн-членів між собою. Форми підтримки, які надаються Євросоюзом для реалізації транскордонних проектів досить різноманітні: політична підтримка, координація планування та реалізації, моніторинг, часткове фінансування окремих проектів.

Правовим фундаментом нової європейської енергетичної політики є Енергетична хартія, Договір до Енергетичної хартії (ДЕХ) та Протокол з питань енергетичної ефективності і відповідні екологічні вимоги. Нині членами ДЕХ є 51 країна, в тому числі й Україна. Ще 19 держав мають статус спостерігачів. Мета ЄС полягає в тому, щоб спираючись на нові документи, зробити енергетичний ринок ЄС ефективним, прозорим і справедливим, за допомогою конкуренції покращити якість обслуговування споживачів та знизити ціни. Енергетична хартія націлена на доступ до енергетичних ресурсів, ринків, лібералізацію торгівлі у сфері енергетики, стимулювання і захист інвестицій, посилення техніки безпеки, охорону навколишнього середовища, підготовку спеціалістів. Після підписання Енергетична хартія наповнюється новими документами, які конкретизують завдання та визначають шляхи їх вирішення. Так, у Європейську енергетичну програму відновлення економіки в 2009-2010 рр включено 49 проектів, де акцентовано увагу на електроенергетиці і газопостачанні. У сфері газопостачання виділяються проекти будівництва газових сховищ, які повинні стати з одного боку елементами стабільності постачань, з іншого – елементами розширення кола постачальників і таким чином зниження можливостей монополізації ринку. В рамках політики диверсифікації джерел енергоносіїв основна увага приділяється проектуванню та будівництву нових газопроводів, а також терміналів з регазифікації скрапленого газу, пошуку надійних альтернативних його постачальників.

На сьогодні найбільш комплексним документом, який показує сучасний стан в європейській енергетиці та ставить цілі дипломатії ЄС до 2020-2030 рр, є «Зелена книга – Європейська стратегія безпеки забезпечення енергією». Зелена книга передбачає чітку стратегію управління попитом на енергію в європейських країнах. Як один з шляхів досягнення енергетичної безпеки Зелена книга пропонує лібералізацію національних ринків енергії. Значна увага в Зеленій книзі приділена екологічним ризикам, які викликані енергетикою: вірогідність аварій на атомних електростанціях, розливи нафти, витік метану та інші аварії на підприємствах паливної енергетики, а також емісії шкідливих речовин. Крім цього, особливу уваги треба приділити заходам, пов'язаним з попередженням глобального потепління.

В Зеленій Книзі також проаналізовано основні методи отримання електроенергії з використанням в якості енергоджерел вугілля, природного газу, нафти, ядерного палива та відновлювальних джерел енергії (ВДЕ). Показано, що підтримку повинен отримати розвиток альтернативної енергетики на базі ВДЕ (до 20% від загального енергобаланса) та застосування природного газу для генерації електроенергії. Частка вугільних та атомних електростанцій повинні знизитися [10]. При цьому особливо відмічені успіхи ядерної енергетики, яка забезпечила стійкий стан Європейської енергетики в періоди нафтових криз. Однак, розвиток атомної енергетики з точки зору безпеки енергопостачання не є досконалим варіантом, на якому можна будувати довготермінову стратегію розвитку.

У розробці і прийнятті рішень в енергетичній політиці беруть участь усі керівні органи ЄС, але головну роль відіграє Єврокомісія, один із членів якої безпосередньо відповідає за вироблення загальної енергетичної політики ЄС. Питаннями оперативного характеру займається Генеральний директорат з енергетики і транспорту.

Сучасна структура енергопостачання розставляє пріоритети у правовому регулюванні цієї сфери. Постачання електроенергією, газо- і нафтопостачання складають основу енергетичного ринку для країн ЄС сьогодні, відсуваючи далеко на задній план усі інші інфраструктури, в тому числі і ринок вугілля. Аналіз енергетичного законодавства ЄС дозволяє виділити кілька основних принципів ведення енергетичної політики ЄС:

- принцип недискримінації, що впливає із загального принципу недискримінації і для енергетичної сфери означає, в першу чергу, недискримінацію умов у договорі про енергопостачання, забезпечення «доступу третьої сторони»;

- принцип транспарентності, що забезпечує «прозорість» ситуації на внутрішньому енергетичному ринку можливість одержання інформації споживачами про рівень цін на енергоносії, а також спостереження Співтовариством за постачаннями і транзитом енергоресурсів;

- принцип неспричинення шкоди навколишньому середовищу, що відбиває необхідність проведення заходів щодо охорони навколишнього середовища при здійсненні діяльності з енергопостачання;

- принцип обліку соціального фактора в енергетичній політиці, що вимагає приділяти увагу залежності рівня безробіття в енергетику від кон'юнктури ринку, забезпеченню безпеки працівників в енергетичній сфері [1].

Отже, на теперішній час в ЄС розроблено значна кількість нормативно-правових актів, що регулюють конкретні питання у сфері енергетики у межах Євросоюзу та у міжнародних зв'язках. У сфері економічних інструментів енергетичної політики основну роль відіграють регулюючі заходи, що є юридично обов'язковими для всіх країн-членів як за цілями, так і за засобами реалізації; директиви, що обов'язкові для країн ЄС у плані досягнення поставлених цілей, але не обов'язкові за засобами реалізації. Крім того, розробляються юридично обов'язкові для конкретних країн рішення, а також рекомендації. Існують торгові і технічні стандарти, імпорتنі квоти, система керування цінами, субсидії й інвестиційні кредити.

Треба відмітити, що при впровадженні енергетичної політики значні складнощі постійно виникають в ході імплементації законодавства ЄС на національному рівні. Так, наприклад, в 2006 році Комісія направила 16 країнам ЄС обґрунтований висновок про невиконання ними норм другої електричної та газової директив. В числі основних проблем Комісія вказала на недостатні заходи по розділенню функцій, дискримінацію при забезпеченні доступу третіх осіб до мереж, недостатні повноваження національних регуляторів, високі бар'єри входження на ринок тощо [9]. Вже є вісім рішень Суду ЄС, в яких країни визнані винними в неякісному впровадженні зазначених директив в національне право. В 2010 році Комісія направила обґрунтований висновок 20-ти країнам ЄС в зв'язку з невиконанням ними регламентів транскордонних поставок електроенергії та газу [8].

Якщо проаналізувати практичні результати проведених реформ в країнах Європейського Союзу, то можна зробити такі висновки. Основним завданням реформи в енергетичному секторі була можливість надати кінцевому виробнику можливість вибирати постачальника, який пропонує електроенергію за більш дешевими цінами. Формально споживачі усіх країн ЄС отримали таке право в 2007 році, але небагато з них користуються їм на практиці. Серед крупного бізнесу частка споживачів, які переключилась, більш висока. Але й цей показник в дев'яти країнах ЄС знаходиться в діапазоні від 0 до 4%. Частка домогосподарств, що переключилась, істотна лише у Великобританії та країнах Північної Європи, Італії та Німеччині (табл.1). Серед факторів, які ускладнюють переключення споживачів (особливо малих), треба виділити недостатність інформації, адміністративні бар'єри, а також відсутність в багатьох регіонах ЄС конкурентних пропозицій з боку постачальників.

Таблиця 1

Переключення на нового постачальника в результаті лібералізації
ринку електроенергії в ЄС

Країни	Переключення на нового постачальника, % від числа споживачів (2008 р)		Частка трьох найкрупніших компаній на роздрібному ринку електроенергії, %	
	Крупні промислові споживачі	Малі промислові споживачі та домогосподарства	2000	2008
Австрія	14,4	1,7	67	62
Бельгія	н.д.	н.д.	53	н.д.
Болгарія	36,0	0,0	н.д.	97,5
Великобританія	н.д.	19,9	42	н.д.
Угорщина	н.д.	н.д.	н.д.	80,7
Німеччина	17,4	4,7	50	52
Греція	н.д.	н.д.	100	100
Данія	н.д.	2,7	38	н.д.
Ірландія	10,4	1,1	90+	84
Іспанія	н.д.	н.д.	94	84,8
Італія	32,5	10,4	72	59
Кіпр	0,0	0,0	н.д.	100
Латвія	0,0	0,0	н.д.	100
Литва	0,0	0,0	н.д.	100
Люксембург	3,6	0,2	100	94
Мальта	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.
Нідерланди	н.д.	9,3	48	н.д.
Польща	н.д.	н.д.	н.д.	44,3
Португалія	0,0	1,2	99	99,6
Румунія	4,2	0,0	н.д.	48
Словаччина	2,8	0,2	н.д.	60
Словенія	0,0	0,6	н.д.	58
Фінляндія	н.д.	н.д.	33	40
Франція	1,0	1,0	90+	97
Швеція	45,0	0,9	н.д.	99
Естонія	7,5	9,2	47	н.д.
EU-27	н.д.	н.д.	н.д.	99
EU-15	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.

Джерело: Eurostat

Реформа повинна була привести до зниження цін для кінцевих споживачів для кінцевих споживачів. Собівартість електроенергії для кінцевого споживача складається з собівартості генерації, сітьових послуг та податків. Оскільки реформа націлена на обмеження ринкової влади сітьових монополій, то і вартість сітьових послуг повинна скоротитися. Якщо в 2001 році частка сітьових послуг складала 40-50%, то в 2008 році в більшості країн ЄС вона коливалася від 15 до 25%, що свідчить про значний прогрес. Основною причиною зниження частки сітьових послуг є державне регулювання, оскільки національні регулятори мають досить значні повноваження при формуванні тарифів на транспортування.

Ступінь концентрації на ринках за останні десять років також значно не змінилася, і є досить високою (див. табл. 1), що свідчить про те, що в більшості країн ЄС має місце не конкурентний, а в кращому випадку олігопольний ринок.

До успіхів реформи можемо віднести посилення роль спотових ринків електроенергії. Спотова торгівля все більше виштовхує традиційний механізм постачання, який базується на довгострокових контрактах.

Висновки та напрями подальших досліджень. Отже, можемо зробити висновки, що результати п'ятнадцятирічного процесу лібералізації ринків електроенергії та газу є досить суперечливими. Багато зроблено, але до реалізації поставлених цілей ще досить далеко. По-перше, багато енергетичних ініціатив ЄС не можуть бути реалізовані в деяких країнах через причини економічного та фінансового характеру. По-друге, орієнтири енергетичної політики ЄС вироблені виходячи з інтересів країн Західної Європи, і багато в чому не відповідає тій ситуації (наприклад, в галузі вугільної енергетики), яка на сьогодні склалася в Центральній та Східній Європі. По-третє, Європейська комісія на шляху до поставлених цілей виявляє непослідовність, що особливо помітно на прикладі атомної енергетики. На нашу думку, значних результатів в енергетичній сфері Європейському Союзу вдасться добитися тільки в том випадку, якщо країни-члени ЄС зможуть з успіхом пройти складний період консолідації своїх енергетичних політик, та виступити «єдиним голосом» на світовій арені.

Використані джерела інформації:

1. Громадська Н. А. Основні напрямки політики Європейського Союзу [Електронний ресурс] / Н. А. Громадська, В. В. Деріга. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/posibnuku/252/9.pdf>.
2. Евросоюз, Россия и энергетическая карта Европы. – Режим доступу: <http://www.i-g-t.org/2011/12/19>.
3. Стан і перспективи посилення співробітництва України і Європейського Союзу у сфері енергетики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/December2009/24.htm>.
4. Строков А. К оценке энергетической политики Евросоюза, роли и места в ней Центральной Азии [Електронний ресурс] / А. Строков, В. Парамонов. – Режим доступу : <http://viperson.ru/wind.php?ID=638541>.
5. Brown, James D.J. Research in the Field of EU External Energy Policy - A Review of Three Recent Contributions to the Literature // JCER. 2008. Vol. 4, No. 2. P. 154.
6. Christopher J. and all. The Internal Energy Market. 3rd ed. Claeys & Casteels, 2010.
7. Commission of the EC. The Internal Energy Market. Commission Working Document. COM(88) 238 final. Brussels, 2 May 1988, p. 5.
8. European Commission. MEMO/10/275, Brussels, 24 June 2010.
9. European Commission. Press release IP/06/1768, Brussels, 12 December 2006.
10. Green Paper «Towards a European strategy for the security of energy supply», European Commission, 2000, Brussels.
11. Presidency Conclusions. Barcelona European Council, 15 and 16 March 2002. SN 100/1/02 Rev 1.

Рецензент: Корецький М.Х., ддерж.упр., професор.